

Selosteen laadintaa ja arviointia

ANNELI KAUPPINEN — LEENA LAURINEN
Tekstejä teksteistä. Muisti- ja tekstilingvistiikan sovellutuksia asiatekstien referoinnin problematiikkaan. SKST 412, Vaasa 1984. 232 s.

»Hyvin otollisissa olosuhteissa» kertovat Anneli Kauppinen ja Leena Laurinen laateineensa tutkimuksensa »Tekstejä teksteistä». Tekijät ovat saaneet virikkeitä ja tukea laajalta ryhmältä: ylioppilastutkinnon äidinkielen kokeen kehittäjiltä, opetustyössä toimivilta äidinkielen lehtoreilta ja näiden oppilailtakin, toimittajien kouluttajilta ja tekstintutkijoilta. Asiasta ovat siis olleet kiinnostuneita — tekijäin sanoin — »maamme parhaat». Myös tutkimuksen taloudellinen tausta on ollut kunnossa. Kenties parhaiten työtä on vauhdittanut vielä se, että tälle teokselle on ollut selvä »sosiaalinen tilaus». Onhan vihdoin aika selvittää, millainen tehtävä referaatti on, miten siitä suomalaiset koululaiset selviytyvät ja miten sitä voisi opettaa. Ja jos referaattitehtävää käytetään asetettaessa ikäluokkaa paremmuusjärjestykseen, minkä mittarina se toimii?

Kauppinen ja Laurisen kirjasta saa hyvän kuvan siitä, millainen tehtävä referaatin laadinta on. Mielisin kyllä ryhtyä käyttämään siitä suomenkielistä nimitystä *seloste*, joka kirjassa muutaman kerran esiintyykin. Eihän referaatin tekotaitoa varmaan ole tarkoitus rajoittaa pelkästään lukion opetusohjelmaan. Jotta suomalaisista kasvaisi selosteentekotaitoisia, olisi hyväksi tutkia myös niitä selosteen piirteitä, joita voidaan harjoittaa jo alakoulussa.

Tutkimusselostuksen lisäksi kirja sisältää tilastotietoja, tiiviitä näytteitä ja lähdeluettelon. Tekstin luettavuutta häiritsevät kovin lukuisat painovirheet. Toisinaan ne pysäyttävät aivan aprikoimaan: mitä esim. olisivat *ideavirikkeet*? Painoasun suunnittelu ei myöskään ole parhain

mahdollinen. Otsikoita on kovin monenäköisin kirjajain; tekstin rakenne ei niistä ensi näkemältä selviä. Kursiivia on käytetty sekä kielenainesten merkinä että tähdennyskeinona; jälkimmäisessä tehtävässä palvelevat myös isot kirjaimet ja lihavointi. Yhdessä luvussa annetaan lukijan avuksi sivunvierusotsikot, mutta sitten ne loppuvat. Olisiko laajaa analyysilukua 3.6 jotenkin voinut ryhmitellä? Nyt pitää vain lukea peräkkäin 34 selostetta ja selosteen analyysiä.

»Tekstejä teksteistä» jakaantuu kahdeksaan päälukuun. Tutkimuksen käytännöllisenä lähtökohtana esitellään käytössä olevien lukion oppikirjojen hajanainen referaattiaineisto. Teoreettiseksi lähtökohdaksi tarjotaan tärkeä, painava ja hieman hitaasti sulava paketti teksti- ja muistilingvistiikan perusteita. Perusopetusta saamattomille ja hidaspoppisille — kuten minulle — tarjoutuu apuneuvoksi vielä 8. luvun lyhyt sanasto, jossa oudot ja puolitetut termit täsmennetään nimenomaan tämän teoksen lukemisen tarpeisiin. Muutamat selityksistä yllättävät — esim. sanojen *opaakki* ja *kohosteinen*. Termien valinta ja niiden täsmällisestä merkityksestä sopiminen onkin tietysti uuden tutkimusalan perusongelmia, varsinkin kun termit vielä pitäisi markkinoida niitä paljon käyttävälle ja asiasta vähän lukeneelle suurelle yleisölle.

Teoksen pääosa on referaattitehtävien selostamista ja analyysiä. Laajimmin on selvitelty »Turmeleeko englantia äidinkielenme?»-tekstin referaatteja. 109 tuotosta käsittävistä aineistosta on kirjassa tarkemmin selvitelty 34:n otos. Jokaista otoksen tekstiä verrataan alkutekstistä laadittuun proposition karttaan. Alkutekstistä eristettyjen 13 proposition toistoluvun mukaan annetaan pisteet, joista miinukset — selosteen laatijan omat väittämät — on vähennetty. Toiseksi käytetään otoksen arviointiin kolmen »kokeneen ja asiantuntevan lukijan» intuitiivisia arviota, mikä ilmaistaan pistemääränä sekkin. Kunkin näytteen teemojen käsittely, tekstin koherenssi ja yleinen sujuvuus ja vir-

heittämyys sekä suorien lainojen osuusprosentti lisäävät arvioinnin monipuolisuutta. Saatuja arvoja on verrattu kirjoittajien menestymiseen aineenkirjoittajina sekä ylioppilaskirjoitusten pistemääriin.

Koska yhtenä tehtävänantajana on ylioppilastutkinnon kehittämisryhmä, on selvää, että kirjan tekijät ovat erityisesti paneutuneet myös arvioinnin pulmiin. »Kun referaattia eli selostetta käytetään kokeena, on arvosteltavuuden ja muidenkin syiden vuoksi aina edellytettävä, että tekstin olennainen aines tulee lyhennelmässä välitetyksi.» Useaan otteeseen tähdennetään myös selosteen teemasanojen täsmällistä käyttöä. Kun tärkeä teemasana *kieli* referoitavassa tekstissä tarkoittaa milloin kieltä yleensä, milloin kielenkäyttöä tai jotakin erityistä kieltä, on näiden sanankäyttöjen täsmällisyys referaatin onnistumisen kannalta olennaista. Samoinhan asia kyllä on ainekirjoituksessakin, jos tuotoksen on tarkoitus olla täsmällistä asiatekstiä. Ei tosin liene tutkittu, minkä verran sanankäytön täsmällisyys vaikuttaa aineen arvosteluun. Ehkäpä virheet huomataan mutta ansiot jäävät palkitsematta?

Paitsi perinnäiseen ainekirjoitukseen päin vedetään teoksessa rajat myös tiivistelmän ja selosteen välille. »Referaatin laatijalla on suurempi vastuu uuden tekstin muodosta ja yleensäkin viestin perillemenosta.» Referaatin rakenteen ei tarvitse noudattaa alkutekstin rakennetta, vaan se voi käyttötarkoituksensa mukaan olla esim. uutismaisen alkupainotteinen eikä tieteellisen tekstin tapaan loppupainotteinen. Pääasia, että tekstin ydinaineokset välittyvät. Hyvän referoijan menettely muistuttaa teoksessa esiteltyä merkityssuhdeanalyysiä. »Hän ei lähde tuottamaan referaattia mekanistisesti kappale kappaleelta vaan pyrkii ymmärtämään tekstissä esitettyjen asioiden keskinäiset kytkökset.» Referoija saa siis — ja hänelle luetaan ansioksikin, jos hän uskaltaa — rikkoa tekstistrategiat eli kirjoittajan valitseman esittämistäjärjestyksen.

Opettajan avuksi on luonnehdittu teks-

tin referoitavuutta. Vaikeita ovat alkutekstin määrittelemättä jätetyt tai epäselvästi ilmaistut käsitteet, jotka kokematon selosteen tekijä siirtää virheineen. Tekstin kielikuvat tai muut tehokeinot panevat selosteen laatijan usein jäljittelemään. Erityisiä hankaluuksia tuottaa sellaisten sanojen esiintyminen, joiden tarkoite tekstissä vaihtelee esim. yleisestä yksityiseen. Tekstin mielipiteisyys tuottaa sekin vaikeuksia, samoin pääkäsitteistön ulkopuolelle jäävien erillistietojen runsaus.

Kuten perinnäiseltä aineelta, vaaditaan myös selosteelta, että sen tulee olla tekstinä nuhteetonta. Tästä syystä kappale »Tekstin koherenssi» on opettajalle käyttökelpoinen, ajateltiinpa millaista kirjoittamistilannetta tahansa. Perinnäistä aineen arviointia tölväistään ehkä turhaankin parissa kohden: »Kun aine on tekstilajina eriytymätön ja määrittelemätön, voidaan näennäiskeinoin aikaan saatua sujuvuutta arvostaa asia-aineessakin; ehkä se sekaantuu 'luovuuden' ja 'taiteellisuuden' tuntomerkkeihin.» — »Pelkkä sujuvuus, etenevyyden illuusio ei riitä, edellytetään myös todellista johdonmukaisuutta. Sen silmälläpito on referaatissa helpompaa kuin esim. aineessa, jonka aihe saattaa olla lukijalle outo ja jossa kriteereihin sekoittuvat esteettiset näkökohdat.» Tässä ei ole aihetta tarkemmin puuttua ainekirjoituksen asemaan. Toteaisin vain, että niin monimielinen ja eriytymätön kuin aine tekstilajina ylimalkaan onkin, silti kunkin aineen tekstilaji määräytyy kohta kun kirjoittaja on alkanut sitä kirjoittaa tai lukija lukea. Alkukappaleiden jälkeen ovat mahdollisista kriteereistä jo melko pitkälle valikoituneet ne, joita asianomaiseen tekstiin on sovellettava, vaikka otsikon valmiit vaatimukset jätettäisiinkin huomiotta.

Selosteita arvioineet lukijat olivat myös sanallisesti ilmaisseet kantansa tekstien ominaisuuksista. Tutkimuksen tekijät toteavat, että arviointia vaikeuttaa olennaisesti termistön puute. Lukijain huomautuksia luonnehditaan »kuvakieliseksi», »kuten meillä on totuttu kirjoituksen ope-

tuksen yhteydessä käyttämään». Tutkijoiden mukaan tällainen kuvakielisyyden onkin ainoa mahdollisuus niin kauan kuin tekstintutkimukselta puuttuu täsmälliset, vakiintuneet käsitteet. Tätä käsitteiden puuttettahan teos pyrkii osaltaan lievittämään.

Käsitteitä ei kuitenkaan voitane omaksumaa tuossa tuokiossa. Todennäköisesti osa niistä saa ainakin alkuun epämääräisen tulkinnan; ehkä myös osa kirjan tarjoamista termeistä vielä korvataan paremmilla tulevaisuuden julkaisuissa. Voi myös kysellä, minkä verran alan käsitteistön vakiintuneisuus ja tuttuus sitten auttaa todellisessa opetuksessa. Varmaan jonkin verran. Mutta rinnastaen voi todeta, että melko pitkän aikaa on kielen rakennetta kuvaava kielioopin käsitteistö ollut täsmällistä, vakiintunutta ja tuttua kirjoittamisen opettajille ja arvostelijoille. Sen käyttäminen opetusneuvona on tietääkseni kuitenkin vähänlaista ja ainakin vähenemässä. Virhekohdan kieliopillisen nimeämisen asemasta joudutaan käyttämään melko pyöreitä ilmauksia. Useimmat oppilaat eivät muuta ymmärtäisi. Vallalla olevan käsityksen mukaan kieliopillisten kategorioiden ja oman kielen rakenteen oppiminen olisi koululaisille ylivoimaista ja opettajan yrittämänä turhaa intoilua. Sivupolulla käväistäkseni: miksi esim. luonnon-tieteiden monimutkaiset struktuurit katsotaan koulussa opetuskelpoisiksi mutta silti ollaan kuin mahdottoman edessä, kun tulee kyse äidinkielen kuvauksen kannalta tarpeellisista käsitteistä, joiden esimerkit ovat päivittäin jokaisen suussa ja silmissä? Palaan aiheeseen: tekstilingvistiikan termistö on viehättävää, ja voisi antaa hyvän välineen tekstin opetukseen ja arviointiin, mutta ovatko nämä uudet termit läpimurtokykyisempiä, saavuttavatko ne helpommin kansansuosion kuin kieliasuun kohdistuvat, yli laidan heitetyt?

Tutkimuksen tekijät toteavat, ettei teos ole tarkoitettu kannanotoksi äidinkielen kokeen kehittämiskysymyksiin. Hyvän pohjan siitä kuitenkin saa eri suuntiin aal-

toileva keskustelu selosteen asemasta. »Päätelmiä»-luvussa on lyhyesti arvioitu kokeen luonnetta ja annettu myös hieman suosituksia ja opetusvihjeitä. Nämä kaksi sivua varmaan kuluvat referaattia teettävän lukionopettajan käsissä. Mielikuvitus siivittää ne kokonaiseksi laiminlyödyn opetusalan käsikirjastoksi: onko tulossa lisää opetusoppeja ja vihjeartikkeleita, referaatintekotaitoa eri ikäryhmille? Miten lapsi oppisi kertomaan sadun pitkästyttämättä kuulijaansa, miten antamaan retkiraportin ilman että kolme sivua käytetään aamuteen juontiin ja lähdön kuvaukseen? Miten referoitaisiin vaikkapa kirjeen sisältö eri perheenjäsenille? Miten selostettaisiin lyhyesti kirjan juoni tai levykansion sisältö, miten viimein tehtäisiin asia-artikkeleista eri tarkoituksiin sopivia selosteita lukiossa, ylioppilaskokeessa, ammattikoulussa ja aikuisten kirjoittajakursseilla? Entä opettajan osa: miten olisi lihalle ja verelle mahdollista lukea kuusikymmentä tai sata referaattia samasta tekstistä? Tulisiko kiusaus laajentaa tehtävänantoa: referoituasi esitä erillisessä kappaleessa oma mielipiteesi a) asiasta, b) tekstistä? Tutkijoiden päätelmä kuitenkin kuuluu: »Referaatin arvostelu on luultavasti vaivattomampaa kuin aineen, jos lukijalle annetaan luettelo keskeisistä väitteistä, jos hänen huomionsa kiinnitetään kriittisiin tekstuaalisiin seikkoihin ja jos referaatti saa tehtävätyyppinä vakiintuneen muodon.»

Kirjoituskokeilun tulokset näyttäisivät puoltavan sitä käsitystä, että seloste paljastaa eri ominaisuuksia kuin ainekirjoitus. Hyvä aineenkirjoittaja ei aina selviydy hyvin referointitehtävässä, ja heikkoikin voi siinä onnistua. Tarkoittaako tämä sitä, että referointitaidon arviointi ylioppilastutkinnossa merkitsisi uuden persoonallisuudenulotteen valitsemista arvioitavaksi? Referaatin luonteesta puhuttaessa kirjan väittämät viittaavat jonkinlaiseen yhteisölliseen viestintäkompetenssiin: »Edellytetään, että tieto välittyy referaatin avulla selkeänä ja nopeasti omaksettavana kokonaisuutena»; » – – paljon

on nähtävissä yleistä taitamattomuutta lukea asiatekstiä ja selostaa sitä uudelle lukijalle»; »Referaatti on selvärajainen tehtävätyyppi, ja se edellyttää kirjoittajaltaan alkutekstin kirjoittajan »k u n t e l e m i s t ä » ja u u d e n l u k i j a n h u o m i o o n o t t a m i s t a »; »Tavanomainen referaatti ei suo kirjoittajalle vapauksia omien käsitystensä ilmaisemiseen niin kuin ns. luovuutta edellyttävät kielenkäytön harjoitukset.» (Harvennukset minun.)

Omien mielipiteiden ilmaisemisen taitoa ja tärkeyttä on korostettu ainekirjoituksen opetuksessa väsymiseen asti. Referaatin laadinta näyttäisi olevan tässä suhteessa ainekirjoituksenopetuksen vastakohta. Onko referoinnin opettaminen

varsinaiselta olemukseltaan »oikein lukemisen» opettamista, jotta nuoret oppisivat ottamaan vastaan annettuja sanoimia ja välittämään niitä eteenpäin viestinnällisesti oikein ja ennalta määrätyin illokutiivisin korostuksin? Toisaalta: voiko referaatti olla valheellisen tekstinsujuvuuden ja riehakkaan, perustelemattoman mielipiteenmuodostuksen lisäksi kaivattu ripaus ajatuskuria ja asioiden asettelua tärkeysjärjestykseen? Näitäkin kysymyksiä voi alkaa pohtia nyt kun referaatintutkijoiden uraauurtava teos on antanut näytteet suomalaisen lukiolaisjoukon referointitaidosta ja -taitamattomuudesta.

IRMELI PÄÄKKÖNEN